

ԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՌՈՄԱՆՈՒԶՄ

Ինչպէս կը տեսնէք, քննադատը երբ փորձէ թողուլ իրողութեանց դաշտը եւ զառածիլ տեսական կարելիութեանց արձակութիւնները դէպի, կ'ըսէ խնդրական թէեւ ոչ անկարելի բաներ։ Եղջիրուաքա՞ղ՝ այս ամէնը։ Դրեթէ, երբ ուզենք տեսնել Թէրզեանի մը, Նար-Պէյի մը, Եղիշէի մը մէջ, Բայց Պետրոս Դուրեան մը մեզ Պը պաշտպանէ մեր շեղումներուն ալ մէջը։ Ուզենք չուզենք, պարտաւոր ենք բացատրել մեր զոյուքեան միջոցը։ Հարկը տարի առաջ անիկա անունն ունէր մեր կրօնքին որով զբանաւոր անցանք դարերը մեր գլխութեան հասնելու համար հոս, ժամանակներու սեմին ուր այդ միջը կերպարանքն է առած գրական մեր հայտնութեանց։ Զեղչեցէք անհիթթիին բաժինը այդ փառասիրանքներէն, աշխարհը մեր անուեստով ողորմած ըլլալու աւելորդ յաւակնութիւնները։ Դրէք այս ժողովուրդը խորը իր հողին, հոգեզէն գրութիւններուն, ամուր ու ինքնահաճ, իր հոգեկան գրութեան հաւատարիմ։ Ու յետոյ կըսեցէք բազմադարեան անոր արտայայտութիւնները։ Մանաւանդ ձեր վերելումը մի մասնաւորութեք ձեր մօտիկ, գրեթէ անմիջական անցեալով — Ի՞նչ է ի վերջոյ հասակը արեւմտահայ գրականութեան բաղդատուած հայ գրականութեան հասակին — ու տարածեցէ՞ք զայն համայնական լինելութեան մարդոց խումբի մը որ երկրամաս մըն էր բռնէր, գրեւ պատմութեան պատկանելէն առաջ, ու չէք թափէ ձեռքով ձեր հայոց պատմութիւնը, նոյնիսկ գիրքէն վերջը։ Բայց հոն է դարձեալ այս ժողովուրդը։ Ու անցէք մեր դարերէն, միշտ առանց յաւակնութեան։ Մի կենաք անգոյ փառքերու մոխիրները խառնելու, ինչպէս իրաւ ծաղիկներն ալ արհամարհելու, այդ հոգեւոր երեւոյն։ Մանաւանդ իրաւ զգացէք ձեր ժողովուրդը։ Հաւանական է որ տառապիք խորունկ հակասութեանց ճնշումին տակ ու

անդարմանելի անբաւարարութեանց, պահասներուն փաստին դիմաց։ Բայց մի վերածէ՛ք ատիկա գրութեան ուր հաշիւն ձեր արժանիքները։ Կրնայ ըլլալ որ չհասկնաք իր հրաժշտութիւնը, իրաւ թիւում սակայն, որ սիրտ առնող, տարօրէն պայծառ զգլանք մըն է։ Փաթթող ու զովարար, կրակին մէջէն իսկ ստեղծելով ներքին յագեցումը, ու այնքան քիչ յիշեցնող կշռոյթը մեր հողերուն, մեր լեռներուն, կտոր կտոր բզկտուած, բնականէն յարգարուն դէպի բազմամակարդակ արտայայտութիւն բայց մնալով միամակարդակ յօրինուածք մը։ Ինչո՞ւ։ Զենք կրնար ճիշդ պատասխաններ գտնել։ Կրնայ ըլլալ որ չհասկնաք իր մատենագրութիւնը (գրականութեան հին ու սխալ անունն է ասիկա), որ փայլն ու մերկութիւնը, առատութիւնն ու ժլատութիւնը, զուսպն ու քնքուշը իրարու հետ կը մրցին ու կը պատմեն դժուար կեանքը դժուար ժողովուրդի մը։ Կրնայ ըլլալ որ չհասկնաք իր հոգին, շտեմարան՝ այնքան անուշ ու սե բաներու։ Բայց այդ հակասութեանց դուրսին իսկ պիտի բարեբարէք ի հաշիւ հասկացողութեան մը որ ձեր պատմութիւնն է, իր նմանը չունեցող, — հանգէսը ահաւոր, կործանարար հակասութիւններուն ու նոյնքան սրտառու, վճռական ելոյթներու։

Մտադրած էի մեր ռոմանթիկ մը բազմատեսական չկանչել օտարներու մօտ այնքան խորունկ հետեանքներու հանող գրական համանուն շարժումին հետ։ Կ'ընդունիմ սակայն որ անիկա որոշ մասերու մէջ, դաշտաւորներէն։ Բայց ըսի՞ թէ մեզի համար անիկա գրական դպրոց մը չէր եղած։ Զե՛մ դառնար ետ, կրկին հանգիտութիւններ արժեքներու, կուտամ քանի մը էջ, շարժում մին օտար նկարագիրներէն ամենէն կարկառուններէն ու ասոնց մեր մէջ զգեցած կերպարանքին։

Ու — Եւրոպական ռոմանթիկ մը օրինակեալ սաբսուալին (Գաղիացիք կ'ըսեն բնագոյնական սարսուռ) ծաւալումն է արուեստէն ներս։ Ժէ. դարուն գրիւը մտածել է, տրամաբանել, կազմակերպել խօսքը։ ԺԹ. դարուն գրիւը ապրիլ է, այս բառին ետին դնելով առաւելեալ աստիճանով մը զգայութիւններուն հանդէսը, մարդ կեն

դանիին նոյնքան տխրական տագնապնեքը որոնք մինչև երկինք ու մինչև դժոխք կ'երկարեն իրենց պաղտանեքը: Տակաւին, միտ այդ դարուն, գրելը՝ իր ընդերկրեայ դժոխքը ոսկեզօծել, ու այդ արարքը իր կարգին բարձրացնել արուեստի գոստկան գերին: Ու երգել՝ մահն ու անմահութիւնը, կիրքն ու երազանքը: Պատկերներու վըստահիլ մեր ճակատագրին առեղծուածը (հասիլ մտածելով լուծուսին): Ու բոլոր գոյները, Ու բոլոր ձայները, Ու բոլոր թռիչքները, Ասիական արուեստէն ուղեւն էր գրիթէ անկարելին: Ահա թէ ինչու օտար մեծ ռոմանթիքները մեզ յուզեցին բայց պաղեցան այնքան արագ: Մեր մօտ պարագան ունի մեր ճակատագրին յատուկ ալ կողմերը: Նաագիւնեցուն մէջ անշուշտ կայ երկխօս մը, իր բաւական տարբեր անկէ էր բոլոր թռիչքի պարզ մարդոց հոգիներէն ներս: Մեր իմաստութիւնը, Լսել կ'ուզեմ՝ աշխարհը ընդունելու մեր առհասական արամադրութիւնը: — Մեր ռոմանթիզմը մեզի ներկայ մը չառաջարկեց, այնքան մեր անցեալին պաշտամունքը մեզ կ'ընկուզէր իր առջին մէջ: Գիտե՞ք դուք քանի մը երեսները ուր մեր ժողովուրդին քանի մը հիմնական նկարագիրները կը պարզուին մեր գրողներուն աշխարհէն ներս: Հայրենապաշտութիւնը մէկն է անոնցմէ: Երկամաքադոնքիւնը մէկ ուրիշը: Մելամալանք երազանք՝ ուրիշ երանգ մը: Ցաւին հանդիպ ախրութիւն մը դարձեալ կրնամ յիշել, Բայց մեզի չեկան, օրինակի համար ոչ Համաթին մը (Խաչնալիք, Մարտիրոս-Յիւնիք), ոչ Հիւսիս (Հայե-ցոյն-Յիւն, Արեւիկեայ), ոչ ալ մանաւանդ Ալֆրէտ տը Վինի (ձառապիւնիք): Բոլոր այս գիրքերուն ետին ռոմանթիզմը ծանր լըլուծութիւններ, բուռն տագնապնեք է հետապնդած: Տերուէն, Տերուէն: Կը զրկեմ ձեզ այդ գիրքերուն որպէսզի գիտակցիք մեր բացարձակ վրդապնէն: Ալիւան, Շաթապրիանի գերեզմանին առջև կը մօտենայ տագնապնէն ու . . . սաղմոս քաղելով կը քաշուի իր պարտքերուն: Պէշիկթաշլեան կեանքին ու մահուան դաշնաւորումը կ'երազէ բայց կեանքէն վերջը մարդկօրէն, Վոսթրի փառնքեցուն վրայ նորէն ապրելուն միամտութիւնը միայն ունի մեզ առաջարկելու երբ կը ձգէ իր «կոյսը» (գերեզմանը) ու կուգայ պարտեցնելու մէջ

իր սիրունին ուրիշներու հետ գտնելու: Դուրեան կը փորձէ իր նամակներուն մէջ ապրիլ մահէն անդին (իր քերթումներէն ոմանք ալ նոյն մտայնութիւնը կը թելադրեն ինչպէս (Իմ Մահը, Յաշտը) բայց կը մնայ սողին:

Բ) — Մեր ռոմանթիզմը չէ տառապած գոյնի, ձայնի, փոխաբերութեան թելադրականութեան մեծ կիրքերով: Գրաբարեան տաղածափութիւնը լեզուական փորձարկութիւն մը ինչպէս՝ տիրած է մեր հրապարակին: 1870ին Դուրեանին տաղերը հասարակաց շատ թեթիւ բարեխառնութեան մը անդրադարձը կը մատնեն, որոնք մեզքը կը կազմեն հանձարիկ պատանիին: Պէշիկթաշլեան ժող. դարէն յապաղած եղբերակ մըն է, Մեր ստանաւորին վրայ մեր հատատաւած նորոգումը գործն է առաւելագէ Պ. Դուրեանին որ այդ արդիւնքին համար հանդանակի մը չապաստակեց: Մեր ռոմանթիք օտարութիւնը դուք պարտաւոր էք ընդունել Ալիւանին, Պէշիկթաշլեանին coupe-երուն մէջ: Կրտսեր Ռոմանթիքները արդէն չար սուսմէն անուն միայն առած են ին խորհիլ թէ օտար ռոմանթիզմին մէջ ստանաւոր կշռոյթին, coupe-ին նորոգումը առաջին գիծի մտադրութիւն մը կը կազմէր:

Գ) — Հոս կը թելադրեմ ինչ որ օտար ռոմանթիզմին համապարփակ մէկ որակումը իրեն, անցած է գրականութեանց պատմութեան, — դարուն հիւսնկութիւնը, ցաւը, Գաղիացիներէն le mal du siècle անուանուած: Դրէք դատականութեան մաշած փառասիրութիւնները և իրենց մոխրը, Քրանսակի յեղափոխութեան առթած ծանր տագնաւում, նոր եւրօսացող ընկերային երաշխապնեցուն սպառնալիքը, արթնցող ազգայնականութեանց կիրքը (սրունցմէ մէկն է մեր Ջարթօնը) ու այս ամենուն ստեղծած ներդաշնակութիւնը հոգիին ինչպէս մաքրել վրայ: Եւրոպական ռոմանթիզմը այս յոշնութիւնը կարծեց դիմաւորել անցեալին մէջ ապաստան որոնելով: Մեզի համար գիտե՞ք թէ ինչ կը նշանակէր այդ անցեալսոյ փախուստը: Մենք գրական յոյժութիւն մը չունէինք որմէ ազատելու համար գիմէինք արուեստին: Դարուն ցաւը մեր մէջ, շատ ուշ, Իրապաշտներու օրերուն:

պիտի օտնէ գրական նկարագիր մը բայց բոլորովին տարբեր աղբակներու ծնունդ։ Այդ ցաւը Թուրքիին ցաւն է, զոր երեք չորս դար ճակատադիր մը իբրեւ արժեւորեցինք և որ, իր այդ հանգամանքէն պիտի ելլէր դուրս, դառնալու համար հզօրագոյն տուածան մեր պատմութեան։ Անկախութեան եւ րազը այդ ցաւը շարունակ պատրանք մըն էր։ 1865էն ասդին մեր երկինքը մընցաւ, այս բառին տուէք իր բոլոր հոծութիւնը։ Իմ մանկութեան, մեր արեւը սեւ էր, երբ իրնար մեր հողերուն ու արզիլուած էր մեզի աչք նետել։ Ազգայնականութիւնը — Մխիթարեան, պատմական, անցեալապաշտ — կը վերածուէր մեծատարած կորանքի մը։ Թուրքը մեր մարմիններէն, ստացուածք-նեցէն իշեր էր մեր հողերին։ 1880ին, մեր երիտասարդ մտաւորականները իբրեւ հակազեցութիւն չէ որ կ'իրգեն ամենէն տղայական ապրումները (զուտ սեղը չէ որ բանաստեղծութեան զգայարանքէ մը բոլորովին զուրկ ծնած յանգստան մը մեր բանաստեղծութեան ամենէն տիրական անունը կը գառնայ։ Թէրզեան կը հեշտանայ իմացական Պոսի մը և երազայնացած Վեհապետի մը անվաւա նիւթերուն ետին դառնալով ու գարննիւով իր տաղաչափական մեքենան։ Ու ելիւ մը քանի մը պատկեր չափով կանազարեւոյ իր գիտութիւնը կը վերածէ գրականութեան, այսինքն սերունդին ամենէն խոր տազնապին), ու կը պարզեն շուարուն, աննպատակ սերունդի մը (Իկալի Իրապետեան) մասի հանդէսը ուրուն արգիլուած ըլլաւ իր սիրական պարսէր, իր ժողովուրդին սպասը։ Ահա թէ ինչու այնքան խեղճ են մեր քերթողները զորս ես կ'անուանեմ կրսեւ Թումանիւսեան, այնքան անբաւական՝ մեր վիպողները, այնքան անկնիք՝ մեր մտածողութիւնը որուն զեկը անցած է մեր լրագրողներուն։ Գրաբնութիւնը մեր գրականութեան համար հզօր տազնապ մըն է։ Ու «Իկալի Իրապետեանը» տառապանքը կ'ապրին 1870 մոռնալ չկրնալու, ինչպէս չհաշտուելու 1890 կերպարանող գրական ըմբռնողութեան հետ։ Թուրքին ցաւը պիտի չլնար մեր իմացական ընտանիքին չրջանակին։ Անիկա պիտի փոխուէր աւելի ահաւոր իրականութեան, ըստեղծելով ժողովուրդ մը որուն անճիտութիւնը իբրեւ օրականը իշեր էր ալ ամենէն խոնարհ

ուղեղներուն ալ հասողութեան։ Մեր ուսման թիւղ մը այսպէս կ'ընկղմէր ամենէն սեւ հոսանքին մէջը մեր պատմութեան։

* * *

Երկու սերունդի վաստակը ես ստիպուած եմ տեսնել մեր ռումանթիկվիմ պայծառ կամ ազօտ ստուերին մէջէն։ Հեղինակներու իւրաքանչիւրին հետ մեր ուսման թիւղ մը պիտի պարզէ մասնակի երանգներ, երեսներ։ Կը զրկեմ ուրեմն ընթերցողը, աւելիին համար, այդ հեղինակներու վերլուծութիւն։ Ու կուտամ արագ ամենէն յատկանշական նուաճումները այդ շարժումին։

Ունինք

Ա) — մէկէ աւելի դիւաններ բանաստեղծ խառնուածքներէ։ Ասոնք գրական գիրքէ կոչելը՝ անբաւական։ Այդ տաղաբաններուն մէջ կեցածները զուգ կը տեսնէք երբ տեսնէք անոնց նուիրուած բաժիններէն ներս։ Ասոնք հայ հոգիին, հայ միտքին, հայ խորհուրդին վրայ թանկագին, մինչև իսկ անփոխարինելի յիշատակարաններ են, մշտական դառն ու պահող իրենց հրապոյրը, սերունդի մը հասակէն շատ աւելի անդին։ Գործնական տաղարանը ազգային մատենան մըն է (զուգ շատ մի արեւ տընաք 1935ի արեւելահայ ելոյթին վրայ այդ պատանիին գործին գէտ։ Աւելի վերջը աւելի հանգարտ մարդեր աւելի իմաստուն, իրաւ խօսքեր ունեցած Արեւմտահայ Բանաստեղծներ հատորին յառաջաբանին մէջ) որ անցած է փորձէն գրեթէ երեք սերունդի։ Պէշիկթաշլեանէն մեզի եկած են անմոռանալի ինչպէս անթառամ քերթուածներ։ Յետոյ, հակառակ լալի, կործանարար զեղծութեան, մինչև Զօպանեան (1885), մեր բանաստեղծութիւնը իրապարծած է քանի մը իրաւ յաջողուածքներ։ Երկու հարիւր տարի վերջը Պէրպէրեանին Լաւրէր պիտի չգտնէ անշուշտ իր չուանցած արժէքը, բայց պիտի պատմէ չրջանէ մը այնքան բան որքան Յովնանեան Սարկուապի (ԺԲ. դար) Սաւրբեր։

Բ) — Քանի մը ծանր, խորունկ զգացումներէ դարձաւ անփոխարինելի վկայութիւններ։ Որքան ալ ծախողանք իբրեւ բանաստեղծութիւն՝ Լաւրէրին, ասիկա շատաւ քան մըն է համապարփակ ապրումներու

Մեր ուսման թիվը մը չէր ստեղծած անշուշտ հայրենապաշտութիւնը: Բայց Ալիւանի գործը անով տաքացած, անով կանգուն ու անով պատկանելի կառոյց մըն է: Ինչպէս նոյն ատեն ամբողջ սերունդի մը հոգեղէն հիւսքը այդ զգացումով տաքացած: Զատեղէք Պ. Դուրեանէն, Մկրտիչ Պէշիկթաշեանէն քսան երեսուն սիրալիմ քերթումներ ու ըսէք ինծի թէ այդ ոտանաւորներով նուաճուած տաճարն ի՞նչ է կորսնցուցած մինչև այս տողերը գրուած պահը: Մեր լիզուն այդ քերթումները պիտի տանի ծառայալար փառքերու պէս դարձցուի զարմ: Մեր բանաստեղծութիւնը, այդ սիրալի պիղծութիւնը պիտի պաշտպանուի: Եթէ ուզէք չարաչար վարուիլ կրտսեր Ռոմանթիքներու քերթողութեան հետ ու փաթթէք մատի տնդանաստեղծ մեր իրապաշտներուն վրիպանքը, չէ՞ք կրնաք ձեր իշխանութիւնը սակարկել Արուսեանագէտ Սերունդի չքիչ իրազործումներուն: Մի զառածիք արտաքին փաստերու իմաստութիւնն ու մի հաւարի տաք Դուրեանէն վերջ Աճէմեանի միջակութեան մեծատարած փառքը: Առանց Դուրեանին չէիք ունենար Վարուժանն ու Մեծարեւելը:

Դ) — Սկսած է մեր գրականութիւնը բայց չէ չըջագծած անոր կարելիութիւնները: Կեդրոններու (ուր մշակուած է ան) զանազանութիւնը, հաղամարտ ձգտումները, հայրենի հողէն միշտ հեռի մնացած ըլլալու գոթախոտութիւնը արեւելքի երեք ուղիներու անիկա դառնար մեծատարած շարժում մը ուր լման ցեղ մը ներուճի մեղձանչալ, Ասիկա գրիթէ ճակատագիրն է բոլոր սկսող գրականութիւններուն: Մի շփոթէք մեծ, իրաւ դարազրուի կազմող գիրքը, նոյնիսկ գիրքերը՝ գրականութեան հետ: Վերջ շարժումն լիզու մը, գրականութիւն մը սկսած, բայց այդ գրականութեան շարժափոխման վրայ եղած անազգեցիկ, նոյնն է պարագան Յուլիաներուն: Վենետիկը և Վանը, Բարիլն ու Պարիսը իրարմէ բաժնուած են ոչ միայն աշխարհներով այլ մաշակուած մշակութիւնով: Պոլսը միջին քաղաք՝ որ շատ զիւրաւ կրնայ փոխարինուիլ միջակ քաղաքով: Բայց ստիպուած ենք այդ աշխարհագրական զիրքն ալ առնել նկատի: Այդ քաղաքը մանրանկար, տարագիր հայրենիքն էր մեր ժողովուրդին: Հաւատարմութիւն Ա. հասարակ տուած է բաւարար էջեր անոր

գերէն: Հոս իր ուսման թիվը տնկարան այդ գերք չեմ անցնիր: Ազգայնական կատարի ուսման թիվը Դամաւ - Գաթիպային հետեւ էր ճշմարտայն չքան՝ փոխուքէն:

Դ) — Կառկած է մեր ազգային հարթատութեան թատկարանին, ըսի վերջ, անփոխարինելի քերթումներ: Այսինքն՝ փաստած կատարեալ, անկորուստ քերթումներու ստեղծումին համար մեր ընդունակութիւնը, զի կան անբանաստեղծ ժողովուրդներ, այլապէս ստեղծագործ (խորհեցէք լատիններուն, Չինացիներուն) ինչպէս կան բանաստեղծ ժողովուրդներ, այլապէս անյարի ու անամբողջ:

Ձեզմանումները:

— Անխուսափելի, ինչպէս պայման է արդէն կեանքին:

Ա) — Ինքն իր մէջ չափէ զանցում (օտարները ունիմ նկատի), մեր մօտ ուսման թիվը չարազէտ ազդեցութիւն մըն է ունեցած մեր թատերական գրականութեան վրայ: Անշուշտ Արշակ Մելիքեան, Սահակեան Կոյս, Դուրեան Դուրեան (Սուրանաւանդի տաճար) իրենց կորանքը միայն ուսման թիվին չեն պարտական. բայց հարկ տարի վերջը Պէշիկթաշեանի, Թէրզեանի օրերէն, աչք խաղերը երբ մշակուին մեր բեմերուն համար, առհնէն առաջ ստիպուած պիտի ըլլան ազատագրուելու իրենց մեծագոյն մեղքէն, Ռուսներով և ուր կը ճանաչէ բառերով կշտացնելու արտաժան մը: 1870ին մարդիկ փախ ըստեր պիտի ունեցէին Թէրզեանի հետեւող խօսակցութիւնը, ինչպէս 1830ին Բարիլ արիւն էր թափած Հիւսիսի ոտանաւորը լսելու համար (Հէրնանի անթիւ իրարու զուլի պատուած են հանդիսականները) բայց 1950ին պիտի գործի թատերագործ մը գործին վրայ ուր պարման աղիկ մը իր գուլիսը կը յօժարի յանձնել դահլիճին, հօրը հրամանով, իր հողին, հոս՝ իր անկախութիւնը անվթար պահելու գերագոյն ցանկութեան մը մէջ: Թատերական քեմաները յաւիտենական են: Ռոմանթիք թատերին վրիպանքը այդ յաւիտենականութիւնը (նիւթին) պարկեցնելու, մասնաւորապէս՝ Ձեր կազմուած մեր ճաշակը 1870ին: Զուռնիք հասարակութիւնը: Զուռնիք գերասանը: Ու ճուռնիք նոյնիսկ չէնք: 1950ին դարձեալ կը պահսին ստեղծ մեղքի:

Բ) — Մեր ուսման թիվը մեր բանաստեղծության վրայ գործադրած է նոյնքան չարաղէտ ազդեցութիւն, որքան մեր թատրոնին վրայ: Բառը և իր հմայքը, քերականութիւնը և իր փառքը, տաղաչափութիւնը և իր համբաւը — ահա զլիսաւոր կերպարանքները որոնց տակ ստեղծագործութիւնը ինքզինքը սպառած է, մեր գրականութեան մէջ շեղակոյտը յորինելով անպէտ որքան սուտ դիւաններու: Զեղծանե՛լ: — Գրեթէ ամէն միջոցներով: Ոչինչ գիտէինք մեր պատմութենէն: Ու անկէ մեզի մատուցուած ամէն դրուագ ընդունակ էր մեզ շլացնելու երբ հեղինակը յաջողէր դրուագը հազուեցնել բառերուն պատմութենով: Տեսանք թատրոնը: Ու պատկերակց գզացումները — որոնք այնքան մօտիկն են հասարակ տեղիքին և զայն կ'ըլլան այնքան դիւրաւ ու բնականութեամբ — մեր Ռումանթիքները չարաչափութիւնն օգտագործեցին, միշտ բառերու ապաւինած, այնքան որ քերականութիւն մը, լեզու մը, և ասաներու վրայ վանկ չափելու փորձառութիւն մը ու յանգ հանելու (մեր մէջն է որ լսնցեւր բառարանի սրբապըղծութիւնը կը փառաբանուի) մարզանք մը բաւ պիտի դառնան բանաստեղծական ըզզայարանքէ արմատապէս զուրկ մարդեր մեզի պարտադրելու իբրեւ քերթող: Աւելին: Զգացումները նորաստեղծ բաներ չեն անշուշտ: Կուլայինք Աքիլլէսի դարուն ու կուլանք այսօր ալ: Բայց չենք նկատեր որ լալը կը սորվինք միշտ մենք մեր հաշունչն, որ ստեղծումն է ինքնին: Տաղաչափութիւնը (այս բառը կը համագրէ լեզու, բառ, քերականութիւն և poétique մը) որ եկուր է, ստացականը, կը դառնայ տան տէրը. ընդոծինը: Այս մտայնութիւնն է որ բողոքները պիտի մղէ լեզուական նրբախոցող յօրնունաներու ու պիտի գրուին Նոստրադեմուսի օրագրի փաստուի Ալիշանի չքեղ գիտութիւնը մեր լեզուին: Թէրգեանի 'Իշալը' օրագրի վկայուի այս երկտասարդին լայն հմտութիւնը դասական մեր բարբառէն: Հոս կրնաք յիշել հնչողանքները գրաբարին, խառնուրդ բարբառին (որ մինչև 1840-ին հոմանիշ էր բարձր գրականութեան), յանգահանութեան, սեթեթիւն, ճշան, սուսուս, հետտրեւալ տողին: Արհեստը տիրապետած էր գզացումին:

Գ) — Հոսոսութիւն, մեծամտութիւն, միախառնութիւն, ինքնաբաւ պատգամ, երազայնութիւն, անիրականութիւն, բառերուն եկանքներ, ալմուկ ու պոչոյտ: Մինակ բառարաններու բնակիչներ չեն, այլ մեր ուսման թիվին ամենէն ընթացիկ տիպոսները: Զեմ բանար ատոնք մէկիկ մէկիկ: Բայց կը յիշեցնեն որ ուրիշ գրականութեանց մօտ ալ նոյն կամ մերձաւոր բաները կը գործածուին պիտակելու համար: Լամաութիւնի այն քերթուածները որոնք մէջ կը պակսի իրական ներշնչումը, Հիւկոյի ընդարձակ բառապալաւը, Պայրենի փոթորկոտ կառոյցները:

Հայկական Ռումանթիքը քաղաքական երանգով մը:

— Անիկա մասնաւորաբար կը վերաբերի ազգային պատմութեան, որով կ'իշնայ դուրս իմ մտահոգութեանց ծիրէն: Յառաջիկայ հատորը և Դէպի Իրապաշտները հատորին երեքըրորդը կը զբաղին մեր գրական ուսման թիվին բազմաթիւ կերպարանքներով:

8. ՕՇԱԿԱՆ

(ՎԵՐՋ)

Մեճք, մեր գրականութեան՝ աւելի նեղոր մեր գրողներուն պատգամները նայեցուցած ենք ազգասիրութեան պարթի մը նե: Զենք յօժարի ընդունելի որ վաւերական ազաւոր չի վախճար ասէն ու պաղեն ու կը դիմաւոր սեռանդներուն արհամարհանք, հեթիք և օժտած թլայ այդ կարծաւթամբ: Արտեսի իրաւ գործերը դարեր կ'արհամարհեն: Աւելի քան սոսիք և որ հարիւր տարի առաջ ընթերցելու խանդավառող երբեք ուր հարիւր տարի վերջ չի կրնար մտնել, եթէ երբեք իր մէջ ունի կեանքի յաւիտեական խմբէն փառք մը բան: Եւ որտեղ որ Գրականութեան քիւ կը պալաւոր երկ գրած բանաստեղծութիւն մը ինչպէս:

8. ՕՇԱԿԱՆ

9. ՕՇԱԿԱՆ ԻՆՔ ԻՐ ՄԱՍԻՆ

Արտեսի խնդրութիւն մըն է. անցանքի գործ մը: Սխալ է ճակատի կարգաւ ճշգրիտի մէջ. ինչպէս լեռ մը մայրցիւղի համար սխալ է դաւի միջոցներ միայն նկատելու: